

Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство
„Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив

Факултет „Музикален фолклор и хореография“
Катедра „Хореография“

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване
на образователна и научна степен

„Доктор“

на тема:

„Завило се сватбено хоро“

Специфични танцови практики и обреди от Сливенско

Професионално направление 8.3. Музикално и танцово изкуство

Мартин Стоянов Петков

Научен ръководител: проф. д-р Антон Андонов

Пловдив, 2024 год.

Дисертационният труд е в обем от 189 страници. Състои се от увод, пет глави, изводи от научния труд, приноси на дисертацията, приложения, поименен списък на източниците на сведения и библиография.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита от катедра „Хореография” към Факултет „Музикален фолклор и хореография” на Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство „Проф. Асен Диамандиев” – Пловдив на заседание на катедрата от 28. 06. 2024 г. За защитата е гласувано научно жури в състав:

Външни членове:

- Проф. Анелия Янева д. изк. – ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград;
- Проф. д-р Мария Кърджиева – ВСУ „Черноризец Храбър” – Варна;
- Доц. д-р Бисер Григоров – НСА „Васил Левски“ – София.

Резерва:

- Доц. д-р Ивайло Иванов ВСУ „Черноризец Храбър“ – Варна.

Вътрешни членове:

- Проф. д-р Даниела Дженева – АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив;
- Доц. д-р Димо Енев – АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив.

Резерва:

- Доц. д-р Рослана Моравенова – АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив.

Публичната защита ще се проведе на ..... 2024 г. от ..... часа в зала ..... на Академията за музикално, танцово и изобразително изкуство „Проф. Асен Диамандиев” – Пловдив.

Материалите по защитата са депозираны в библиотеката на АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев” – Пловдив на ... / .... 2024 г.

Съдържание на дисертационния труд

Увод	3
Цел, задачи и методи на изследването	6
I. Обзор на научните изследвания по темата на труда	8
II. Обществени правила и поверия свързани със сватбата	13
III. Предсватбени обреди	23
1. „Сватуване“ и „Малък годеж“	23
2. „Голям годеж“ и „Одумване“	30
3. Между годежа и сватбата	39
IV. Същински сватбени обреди	44
1. Подготвителни обредни практики от сватбената седмица .	44
1.1. „Калесване“	46
1.2. Правене на „Байрак“	52
1.3. Приготвяне на „сватбените хлябове“	58
1.4. Вземане на „чеуза“	67
1.5. „Кравай“/„Меденик“	78
1.6. „Засевки“	92
2. „Същинска Сватба“	97
2.1. „Бръснене“ на момъка	98
2.2. „Забулване“, „извеждане“ и „венчавка“	100
2.3. „Посрещане“ в дома на младоженеца	114
2.4. „Сватбена трапеза“	117
2.5. „Разбулване“ и „изпращане на кумове“	124
2.6. „Първата брачна нощ“	128
2.7. „Сладка ракия“	137

V. Следсватбени обреди	146
1. „Канене на булка“	147
2. „Поврънки“	151
Изводи от научния труд	154
Приноси на дисертацията	165
Приложения	166
Източници на сведения	184
Библиография	185

Увод

„В живота на човек женитбата е един много важен момент. Не случайно старите хора казват: „Чилиак идин път са ражда, идин път са жени, идин път умира“.“ [Кондузов, 1966, с 46]

„Сватбите са неразделна част от националния бит на българина. Чрез тях народът е съхранил голяма част от богатството на традициите, нравите, обичаите и културата. Те са важен елемент от национално – родовата памет, бележат съществен момент от физическото и социално съзряване на индивида.

Сватбата отбелязва прехода на личностния индивид от свободния и независим младежки живот към сложните и многообразни отношения в семейния бит – крепител на моралните устои на обществото.“ [Тенев, 2011, с. 85]

Тези два цитата сами по себе си говорят много, затова по какъв начин се е гледало в миналото на **традиционната Българска сватба**, и какво важно място е заемала в живота на човека. Тя не е била просто споделен с близките хора **празник**, който ознаменува началото на новосъздаденото семейство, а **събитие**, което представлява преминаването на двама млади („*ерген*“¹ и „*мома*“²) от една обществена група към друга, покривайки по този начин установените тогава нравствени правила, или както го нарича Симеон Табаков „*второ раждане*“. [Табаков, 2018, с.]

Сватбата е продължавала по цяла седмица, а някъде и повече. Тя е била наситена с много обредни моменти, които се делят на **предсватбени**, **същински сватбени** и **следсватбени**, като целта на всеки от тях е била различна. От една страна, трябва да пречистят и предпазят момчето и момичето, които оставят в миналото досегашния

---

¹ „*ерген*“ – 1. Момък на възраст за женене.

2. Неженен мъж. –

<https://rechnik.chitanka.info/w/%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%BD> – (07. 07. 2024; 17:54)

² „*мома*“ – 1. Порасло момиче, девойка.

2. Неомъжена жена –

<https://rechnik.chitanka.info/w/%D0%BC%D0%BE%D0%BC%D0%B0> – (07. 07. 2024; 17:53)

си начин на живот, а от друга, да продуцират здраве, семейно щастие и благоденствие на бъдещето семейство.

Преходът от „*младежкия живот*“ към „*семейния*“, е съпътстван от извършването на редица **свещенодействия**. В миналото хората са вярвали, че чрез тях, те ще допринесат за неговия добър завършек, а даже и ще го подсигурят. Всичко това е продиктувано от нуждата за безпрепятствено продължение на рода, като може да се каже, че това е единственият познат досега начин, чрез който да се постигне „*безсмъртие*“.

Във всеки един от тези **ритуали**, без значение от техния характер и предназначение, **танцът** е важна съставна част, неизменна, тъй както са музиката и песента. Неговото проявление в „Сватбата“, може да се разгледа в две основни направления, които имат различно предназначение, но са еднакво важна част от същността на обичая. Това са обредните танци, които в Сливенския край „*са имали условия за голямо художествено развитие*“ [Илиева, 1981, с. 58], и тези с чисто развлекателна цел, в които се наблюдава „*зараждането на нови жанрове с тенденция за усилено развитие на собствено танцувалната изразна система – на танцовата поетика*“. [Илиева, 1981, с. 62]

Още един от танците в сватбата, който е от съществено значение за нейното осъществяване, е „*ръченицата*“. По време на обичая в Сливенския край, тя се изпълнява както като солово (поединична) игра, така и като „*наловена*“ (групова).

Важна част от сватбата са и театралните игри, които се изпълняват по време на „*Първата брачна нощ*“. Сюжетите и участващите в тях образи, които са плод на колективното творческо съзнание у народа, имат изключително висока художествена стойност. Чрез тях се пресъздават най – различни сцени, предимно свързани с „*половия акт*“, който е централна тема в този обреден момент.

Личната ми емоционална привързаност към **Сливенския край**, подбуди желание за проучване на региона, като първоначално идеята беше да бъдат изнамерени и описани **хорá** и **игри** от този край, както и някои моменти от **сватбата**, към която беше предизвикан интереса ми от разказите на моята баба – Маринка Стоянова Петкова от с. Глушник. В процеса на работа, обаче се оказа, че наличните научни трудове на специалистите в областта не са достатъчно обстойни и задълбочени, и има нужда от ново, по – разширено и

изчерпателно изследване.

За целта, бяха обиколени над двадесет населени места от областта, като от срещите с хората, носители и пазители на **изворното народознание**, бяха извлечени достатъчно сведения за описването на целия обичай „*Сватба*“, както и съпътстващите го хора, игри и **обредни практики** в единен научен труд. Това са селата: Глушник, Тополчане, Калояново, Горно Александрово, Жельо Войвода, Камен, Ичера, Божевци, Стара река, Бяла, Чокоба, Крушаре, Ковачите, Мечкарево, Самуилово, Николаево, Злати Войвода, Гавраилово, Селиминово; и градовете – Кермен и Сливен.

Макар на места, голяма част от хората, които в миналото са били като основен стълб в тези познания, вече да бяха починали, а други, неспособни да ги предадат, или просто да ги бяха позабравили, все пак не липсваха такива, които да знаят и помнят отминалите времена и начина, по който е протичала сватбата тогава. Това, което е останало запазено в спомените им, няколко книги, статии и записки, на изследователи и родолюбиви хора от областта, както и, разбира се, любезното съдействие на „РИМ Сливен“, се оказаха достатъчни, за да се отличат **сватбените обреди**, характерни за **Сливенския регион**, които го различават от останалите региони на България. Освен това на места в дисертацията са поместени и разкази на интересни лични истории, свързани с обичая „Сватба“.

Самата стойност на извлечената информация е неизмерима, тъй като духовното, нематериално наследство, само по себе си не може да се остойности. То е нещо, което трябва да се помни, пази и предава, защото само така ще се съхранят Българските бит и култура за идните поколения, за да знаят и помнят своите **корени**.

„Verba volant, scripta manent!“³

---

³ „*Verba volant, scripta manent!*“ – Това е латинска сентенция, която буквално преведена означава: „*Казаното отлита, написаното остава!*“ – https://bg.wikipedia.org/wiki/Verba_volant,_scripta_manent. – (07. 07. 2024; 17:49)

ЦЕЛ, ЗАДАЧИ И МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящият труд е опит да бъде обхванат един доста обширен обичай – „Сватбата“ и начинът, по който е съществувал в Сливенския регион. Действията в тази насока са продиктувани от нуждата за по – обстойно проучване и описание на обредните моменти и съпътстващите ги обредни практики, хора и игри, за да бъдат те разпространени в последствие, и по този начин да достигнат до хората, които имат интерес към традицията.

1. Цел на изследването

Най – важната цел на настоящия труд, поставена още на идейно ниво, е обстойно и задълбочено да се изследва и опише обичая „Сватба“ от Сливенския регион, с фокус върху обредните практики, хора и игри, изпълнени по време на самия обичай и начинът, по който те са битували в миналото. Така да бъде съхранено, а в последствие и популяризирано, богатството на една от най – важните български традиции, за да се помни и знае.

2. Задачи на изследването

За да бъде постигната поставената цел на труда, е нужно изпълнение на конкретни и ясно определени задачи, което да допринесе за по – голяма пълнота и точност на настоящия труд. Те са:

- 1) Да се изследва как е битувал в миналото обичая „Сватба“ в населените места от Сливенския регион;
- 2) Да бъдат откроени отделните обредни моменти, от които се състои самия обичай;
- 3) Да бъдат разгледани и подробно описани обредните практики, хора и игри, които се изпълняват по време на ритуалите;
- 4) Проучване и описание на подробностите от обредните моменти и съпътстващите ги обредни практики, хора и игри, които открояват изпълнението на обичая в Сливенския регион, от това в другите региони на страната.

3. Методи на изследването

Българското народознание е подробно изследвано и описано от много научни специалисти в областта, като Радост Иванова, Христо Вакарелски, Анна Илиева, Димитър Маринов, Райна Кацарова – Кукудова, Кирил Дженов, Кирил Харалампиев, Стоян Джуджев, и много други, от близкото и далечно минало, които предимно са обикаляли из населените места в страната, за да се срещат с хората – носители на традицията. От тях, те научавали подробностите свързани с изпълнението на обичаите, които в последствие анализирали и описвали в научните си трудове. Тъй като съставянето на настоящият труд е воден от примера на основоположниците на научните разработки, методите, които са използвани по време на изследването са взаимствани от тях:

- 1) Разговори с хора (частни или групови) от населените населени места в Сливенския регион – **теренно изследване**;
- 2) Лично наблюдение на изпълнение на традицията;
- 3) Проучване за наличието на писмени сведения от други изследователи на региона в библиотеки, музеи и читалища – **работа с архивни документи**;
- 4) Издирване и анализиране на аудио и видео записи на изпълнени обредни моменти и съпътстващите ги практики, хора и игри;
- 5) Разглеждане и сравняване на получените сведения.

Така поставените задачи и методи, и най – вече тяхното изпълнение, трябва да доведат настоящия труд до висока научна стойност, като по този начин се постигне определената цел – съхранение и популяризиране на изворни образци, или иначе казано – опазване на нематериалното културно наследство на България, и в частност на Сливенския регион.

I. ОБЗОР НА НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ ПО ТЕМАТА НА ТРУДА

Темата на настоящия труд е доста обширна, тъй като описва един от най – комплексните обичаи, който е част от семейната обредност – Сватбата. Тя включва в себе си моменти, които са изградени от действия (практики), хорá, игри, музика, песни, веществена култура, поверия и др, които се свързват не само с празника, но и с поминъка, бита, и съвкупността от духовни ценности на човека, като цяло в живота. Затова, може да се каже, че пряко или косвено, проблемът, който се разглежда в настоящата научната дисертация, е засегнат в изследванията на голяма част от проучвателите на народните традиции, от близкото и далечното минало. Това, на свой ред води до извода, че няма как да бъдат разгледани всички научни изследвания, свързани с темата на настоящия труд. Поради тази причина, ще бъдат споменати, само най – ярките и основни техни представители, от които са черпени сведения за целите на неговото осъществяване.

Пръв в този своеобразен списък е труда на **Радост Иванова** „**БЪЛГАРСКАТА ФOLKЛOPHA CBAТBA**“, която може да се приеме за основа на всяко изследване свързано с този обичай, както е и в случая. Авторката на тази съществена за народознанието книга, описва и разглежда доста обстойно цялата сватба. Това се осъществява на базата както на лично наблюдение, така и на проучванията на други изследователи на обичая, сред които се отличават имената на Г. С. Раковски, Димитър и Константин Миладинови, Любен Каравелов, Димитър Маринов, Иван Шишманов и неговите последователи [Иванова, 1984, стр.9], Михаил Арнаудов, Христо Вакарелски, Николай Кауфман, Стоян Генчев и други изтъкнати проучватели на българското културното наследство, още от зараждането на интереса към наблюдението и описанието на народните традиции в страната.

Някои от тези имена, са основен източник на информация за българското народознание. **Христо Вакарелски** и неговата „**ETHOГPAФИЯ HA БЪЛГАРИЯ**“ е един от основните източници на сведения за много научни трудове. Самия автор, е един от най – важните изследователи на българския бит, а в спомената книга, подробно е описана изключително ценна информация, свързана с

културата на българския народ, част от която касае именно „Сватбата“. Друг изследовател, чието име е важно да бъде отбелязано е **Димитър Маринов**, в чието етнографско фолклорно списание „**ЖИВА СТАРИНА**“, той засяга сватбените обреди (книга трета - „Семейния живот на народа (женидба, кръщение, умирање, служба, сборъ, оброкъ, тлака, семякъ, хоро, натемия (проклетия)) въ Западна България“. **Михаил Арнаудов** е още едни именит български фолклорист – етнограф, който дори е бил министър на „Народното просвещение“ в периода юни – септември 1944г. Неговият труд „**БЪЛГАРСКИТЕ СВАТБЕНИ ОБРЕДИ. ЕТНОЛОЖКИ И ФОЛКЛОРНИ СТУДИИ**“, също е отправна точка за много етноложки и фолклорни материали в България.

Тъй като основата на дисертацията е свързана с танцът, няма как да не споменем някои от най – важните имена в тази област. Първото системно проучване на българската традиционна хореография прави **Стоян Джуджев**, сведенията от което описва в своята монография „**БЪЛГАРСКА НАРОДНА ХОРЕОГРАФИЯ**“, издадена през 1945 г., който е от огромно значение за хореографската теория в този период. Той разглежда стила и характера на българските хорá и игри, като обръща внимание не само на неговото групово изпълнение, а и на самостоятелните изяви, като поединичното танцово изпълнение на „*ръченицата*“. Едно от най – значимите постижения на неговия труд е, че придава кратък и точен смисъл на основни понятия, като едно от тях, което е свързано с настоящия е „*хореография*“.

Съществен принос за развитието, обогатяването и съхранението на българският народен танц прави **Райна Кацарова – Кукудова**. Нейното изследване на обичайно – обредните игри и хорá, което е първо в областта, както и проучванията на сватбените танци, е добра отправна точка за настоящия труд. Тя залага предимно на лични теренни изследвания, от които събира своите сведения за важни публикации като „**ЗА РЪЧНИЦАТА**“, в която разглежда обредната изява на ръченицата, с нейните форми и участници. Много важен е нейния труд „**БЪЛГАРСКИЯ ТАНЦОВ ФОЛКЛОР**“, издаден през 1955 г. В него тя прави общ преглед на народния танц, обръща внимание на мястото на хорото в обществения живот на българина, описва хорáта и игрите от отделните области, но най – важното за настоящия труд е, че разглежда танците, придружаващи обредните игри в отделните етапи на сватбата.

Една от най – важните научни разработки е **„ТЕОРИЯ ЗА СТРОЕЖА НА ДВИЖЕНИЯТА В БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА ХОРЕОГРАФИЯ“** от 1965 г., в която **Кирил Дженов** и **Кирил Харалампиев** систематизират елементите, движенията и положенията на тялото, съобразени със специфичните особености на българските народни танци, което дава възможност да се въведе единна терминология в областта на българската народна хореография. Преди това, през 1960 г. се издават други два теоритични материала на **Кирил Дженов**, които са свързани българската народна хореография – **„ТЕРМИНОЛОГИЯ НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА ХОРЕОГРАФИЯ“** и **„УНИВЕРСАЛЕН ТАНЦОПИС“**, които са с изключително висока научна стойност.

Трудът на **Красимир Петров**, състоящ се от книгите: **„БЪЛГАРСКИТЕ НАРОДНИ ТАНЦИ ОТ СЕВЕРОЗАПАДНА И СРЕДНА СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ“** от 1986 г., **„БЪЛГАРСКИТЕ НАРОДНИ ТАНЦИ ОТ СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (ДОБРУДЖА)“** от 1993 г., **„БЪЛГАРСКИТЕ НАРОДНИ ТАНЦИ ОТ ТРАКИЯ“** от 1995 г., **„БЪЛГАРСКИТЕ НАРОДНИ ТАНЦИ ОТ СРЕДНА ЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ“** от 2004 г. и **„БЪЛГАРСКИТЕ НАРОДНИ ТАНЦИ ОТ ЮГОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ (ПИРИН)“** от 2008 г., в които изключително методично и прецизно са описани голям брой танци от различните фолклорни области на България също е отправна точка на тази дисертация.

Книгата на **Антон Андонов** **„СВАТБЕНИ ИГРИ И ХОРА ОТ ЯМБОЛСКО“** издадена през 2014 г., може да се приеме като образец за настоящия труд, тъй като тя възпроизвежда всичко, което трябва да представлява „Завило се сватбено хоро – специфични танцови практики и обреди от Сливенско“. Той подробно разглежда всеки един обреден момент от сватбата и старателно описва всички присъщи за обичая танци от Ямболския край. Задълбочено анализира характера на техните движения и символиката, която се влага както в тях, така и в театралните игри, изпълнени по време на обичая. Освен това, той старателно търси смисъла на всяко изпълнение (групово и индивидуално), като по този начин вниква в същността на ритуалите.

Най – важното проучване за Сливенския край, в областта на българското танцово народознание, е на изтъкнатата етнохореоложка **Анна Илиева**. Нейния труд **„ИСТОРИЧЕСКИ ПЛАСТОВЕ В ТАНЦОВИЯ ФОЛКЛОР НА СЛИВЕНСКИ ОКРЪГ“**, е от

изключително съществено значение за настоящата дисертация. Авторката на научния материал, разглежда развитието на танца в Сливенския регион, като обстойно анализира неговите две основни групи – обреден танц и танц с чисто развлекателна цел, и мястото им в сватбата. Също така обръща специално внимание на „ръченицата“ в нейните две насоки на развитите – солова и наловена, и на пародийно – театрализиранни игри, изпълнявани по време на обичая.

Област Сливен, включва в себе си много голям брой населени места, и за щастие, в много от тях има родолюбиви българи, които са се опитали да запазят сведения за своите родни села. За съжаление, що се отнася до обичая Сватба, може да се каже, че той е засегнат по – скоро косвено, като част от историята, бита и културата на дадено населено място. В частност танцът, най – често само се споменава без да бъде описан, а още по малко анализиран.

Голяма част от регионалните автори, писали по темата „Сватба“, са наблегнали предимно на духовната страна на обредите включени в обичая. Те разглеждат най – вече обществената нагласа и неписаните правила, по които са се водили предците ни в миналото. С други думи изложените от тях сведения са по – скоро с етнографска насоченост. Въпреки че липсва хореографски прочит, техните материали имат друга стойност, тъй като създават цялостна картина за живота по онова време, и съпътстващите го поминък, бит, и култура.

Ярък пример за това твърдение е труда за с. Ичера на **Точно Кондузов**. Той описва доста задълбочено почти всеки обреден момент, като обръща сериозно внимание на същността на действията в отделните ритуали. Авторът на „**ИЧЕРА**“ издадена през 1966 г. доста точно е вникнал в същността на **обществените правила** в миналото.

„**ИСТОРИЯ НА ГРАД СЛИВЕН**“ е книга с изключително значение за проучването на градската култура. Нейния автор **Симеон Табаков**, описва изключително подробно и детайлно живота на населението от град Сливен в миналото. Той засяга и сватбата, като дава интересни сведения за изпълнението на обредите в градската среда, което прави сведенията от него изключително полезни за дисертационния труд.

Макар допирните точки с проучванията на повечето от авторите от Сливенския край да са малко, все пак, информацията извлечена от тях, качествено допълва липсващи подробности в

сведенията получени от теренното изследване. Това е достатъчна причина те да бъдат споменати с благодарност за положения труд, който е от полза за настоящата дисертация. Това са: **Кети Граматикова** - „САМУИЛОВО – ДУХОВНА КУЛТУРА И ФОЛКЛОР“; **С. А. Стоянов** – „СТАРА РЕКА“; **Владимир Демирев, Радост Иванова** – „ФОЛКЛОРНАТА ТРАДИЦИЯ НА СЛИВЕНСКИЯ КРАЙ“; **Минко Стефанов** – „СТРАНИЦИ ОТ ИСТОРИЯТА НА СЕЛО КАЛОЯНОВО СЛИВЕНСКА ОБЛАСТ“; **Иван Тенев** – „СЕДЛАРЕВО“; **Дора Куршумова** – „ВАДЕНИТЕ ПРЕСТИЛКИ В СЛИВЕНСКИЯ КРАЙ“; **Димка Илиева** – „НАЙ-РЪКОДЕЛНИЯТ ГРАД СЛИВЕН“; **Митко Койчев** – „ИСТОРИЯ НА ГОРНО АЛЕКСАНДРОВО“ и др.

Писмените материалите за Сливенския регион, свързани със „Сватбата“, не са много, и най – важното, не са достатъчно обстойни. Що се отнася до описанието на танцовите практики, които са част от обичая, нещата са още по – крайни. Така тази липса на издадени стойностни научни изследвания по зададената тама, поражда нуждата да бъдат създадени.

II. ОБЩЕСТВЕНИ ПРАВИЛА И ПОВЕРИЯ СВЪРЗАНИ СЪС СВАТБАТА

След анализирането на разговорите с информаторите от различните села и споделяната от тях информация, като обобщение относно свободата да си избереш спътник в живота, селата от Сливенския регион може да се разделят на две отделни групи с различни обществени закони.

От една страна са селата от балкана, където свободата е по – голяма. Там родителите по – рядко са се налагали на децата си, а младите от своя страна са общували по между си по – свободно. Сватбите са се правили по – скоро по желание и предприемане на действия от страна на младите или иначе казано – заради любов.

На другия полюс са селата от полето, в които думата на „старите“ е закон. По – голямата част от сватбите стават следствие на намерение от страна на родителите и/или договорка между две семейства, а желанията на младите, са зачитани рядко и са оставали на заден план. Тук обществените норми правят общуването м/у двама влюбени по – трудно, а понякога дори и тайно.

Всичко това става причина, двете алтернативни практики, да се наблюдават доста по – често в равнината, отколкото в планината. Момите, в желанието си да се съберат с „любето си“, да „пристанат“ на момъка на сърцето си, а момците, при удобен случай и достатъчно смелост – да си „откраднат“ мома.

В град Сливен, според намерените сведения, всичко се е въртяло около „парата“. Чрез брака са се търсели предимно икономическа изгода и изкачване в общественото положение. Бедни и богати са се делили на „гърци“ и „турлаци“ и сродяването между двата слоя на обществото е ставало трудно, но въпреки това, то не е било невъзможно. Все пак има запазени доста „любовни истории“ с щастлив край, защото икономическата ситуация в града предоставяла възможност на „турлаците“ да забогатееят и да си вземат жената, която им е на сърце. В доста случаи, причината някой момък да вложи всички сили, за да промени своето материално положение е била любовта.

Обществените правила, по които хората в миналото живеели, били доста строги, що се отнася до единия от трите ключови момента от битието на всеки човек, а именно сватбата. Всеки отделен етап от

жизнения цикъл на индивида, определя принадлежността му към определена обществена група, женени или неженени, като всяка от тях носи своите права и задължения. Поради това, сватбата може да се определи като преломен момент в живота на човека.

За да осигурят правилен партньор за своите деца, родителите внимателно проучват евентуалните възможности. Водещото в случая обаче е материалната полза и облага а не любовта. Много често дори децата се използват за разменна монета срещу някаква облага. Това, дори да води до „мъчнотии“, се търпи и то за цял живот. Преминаването обаче е само еднопосочно, т.е. веднъж присъединил се към групата на женените, не може да се върнеш в тази на неженените. Това изключва развода като правна норма, тъй като човек остава в нищото – нито женен с женените, нито младеж с младежите.

Младите, от своя страна също използват „вратичките“, които има в системата – „приставане“, крадене на булка и т.н., като разчитат на родителската обич, която ще опрости „прегрешението“ им. Това обаче не са често използвани практики, а се случва рядко, тъй като почитта към родителите и фактът, че те сами не могат да живеят без пари и дом, се съобразяват с „бащината дума“. След избирането на партньор следват по сериозни постъпки в посока осъществяване на договора. Най – напред обстойно проучване, не само на личността, но и на неговото семейство. За съжаление обаче, материалното е водещо и някои автори като Симеон Табаков правят трагични заключения, за традицията в тази насока. Когато решението е взето, се предприемат и конкретни действия, които трябва да доведат до желанния резултат – „сгодяване“.

III. ПРЕДСВАТЪБЕНИ ОБРЕДИ

„Предсватбените“ обреди включват в себе си: „сватуване“, „малък годеж“, „голям годеж“ и „одумване“. Те могат да бъдат сбити в една единствена среща, или да се развият в няколко последователни такива. Това зависи най – вече от възможностите на участниците, които се състоят от ресурси като време, пари и т.н. [Иванова, 1984, с. 32-33]

Традиционно, в „сватуването“ се подхожда много внимателно, без бързане. Най – напред „момарите“ трябва да проучат мнението на отсрещната страна за евентуално събиране на двата рода. В повечето случаи разговорите се водят по двусмислен и заобиколен начин, като чрез тях се стига до същината на „проблема“. Често родителите на момата връщат „сватовниците“ един – два пъти „за тежест“. Това прави началото на процеса по – бавен и продължителен, но веднъж след като е на лице съгласие, бързо се пристъпва към следващите действия, които вече са по – официални.

Понякога се прави още една допълнителна среща, наречена „Малък годеж“, в която се разменят дарове и се уговаря ден за „Големия годеж“, наричан още „Втори годеж“ или „Официален годеж“. За разлика от „първия годеж“, който се прави тайно и в много тесен кръг, „големия годеж“ се прави шумно и с участието на всички близки роднини, и от двете страни. До дома на момичето се ходи с музика, носят се питка, вино и ракия, и най – вече дарове за избраницата на момчето.

Най – важното, което трябва да се очертае за Сливенския край е, че на „Официалния годеж“ момичето се взима и се води в дома на момчето, където до сватбата спи при неговите неженени сестри или при родителите му, които трябва да съблюдават младите да не пристъпват установените по онова време обществени правила. От този ден нататък те се наричат „годеници“, съответно „годеник“ и „годеница“. Те имат отличителни външни белези, които се изразяват в носенето на вещи, разменени по време на годежите. Променя се също и поведението им като то вече трябва да бъде по – скоро като на възрастни. Откъсват се и от досегашната си среда, тази на момите и момците. Те трябва да спазват известни правила както вкъщи, така и между хората.

По време на същинските годежи, се извършват редица обреди

и се уточняват всички детайли, свързани както с разноските за самия празник, така и с произтичащите материални облаги за двете семейства в дългосрочен план – „зестрата“, т. нар. „баба хакъ“, и т.н. Това се нарича „одумване“ и може да се направи както по време на „големия годеж“, така и в избран ден след това, преди сватбата. То може да се окачестви като „пазарлък“, предвид начина по който протича договорката между двете страни.

Въпреки това, дори всичко да е уточнено и процесът да е задвижен, не е изключено разваляне на „годежа“ в последния момент. Ако нещо не е както трябва, не е късно да се прекрати процеса, т.е. той все още е обратим. „Годеж може да се върне назад, сватба не може.“ [Кондузов, 1966, с. 46] Все пак „предсватбените“ обреди са само прелюдие към предстоящия грандиозен момент, наречен Сватба, затова изпълнението им е по – семпло и в тесен кръг, за разлика от „същинско сватбените“, които са доста по – пищни и мащабни.

IV. СЪЩИНСКИ СВАТБЕНИ ОБРЕДИ

„Същински сватбените обреди“ очертават пътя на „годениците“ през прехода им от групата на неженените, към групата на женените. „Сватбената седмица“ започва с подготовката на сватбата, като най – напред се прави „калесване“. Това представлява един вид официална покана за сватбата към „сватбарите“. След това се изработва „Байрака“, като тази традиция е характерна предимно за западната част на Сливенския регион, но се среща и в някои населени места от другите части на областта. Символиката, вплътена във всяка една част на знамето, и тяхното съчетание в едно цяло, навежда на мисълта, че това не е обикновен предмет. Неговата същност би могла да се разгледа и като необикновена, а дори и магична, затова не трябва да бъде причислявано към останалите сватбени реквизити. То не е просто украсен плат, закачен за пръчка, а е „и дърво на живота, и дърво на рода, и символ на младоженеца, и символ на невестата“. [Иванова, 1984, с. 191]

Уважението на българите към храната е пословично, като това важи в пълна сила за хляба, който е издигнат на най – висока почит. Почти няма обичай, в който той да не присъства, а сватбата не прави изключение. Качествата, които олицетворяват участващите в приготвянето на „сватбените хлябове“ – обредни лица, предмети и съставки, обаче имат по – различна същност от тези при направата на всекидневните. Водата трябва да е прясна, брашното трябва да е преситено (пречистено), „квасът“ трябва да е нов, жените, които извършват обредите трябва да са „девствени“ или да не са в „цикъл“, и т.н. По този начин през цялото време има един стремеж към „чистота“ и „новост“, които дори могат да се сравнят с „непорочност“. Това е една от основните отличителните черти, които трябва да съдържат голяма част от нещата, свързани със „Сватбата“, но на първо място, такава трябва да е бъдещата „булка“. В действията по приготвянето на „сватбените хлябове“ е налице **съединението** на „мъжкото“ и „женското“ в едно цяло, а самият процес има същността на оплождане. Така, трите основни смислови поверия, олицетворени чрез този обред са пречистването, свързването на двата рода, и плодородието, като резултат на първите две.

В съботния ден (деня преди „същинската сватба“), се правят два много важни ритуала, които, за разлика от преходните обредни

моменти, свързани с приготвянето на „Байрака“ и „сватбените хлябове“, излизат извън пределите на момковия дом, като по този начин се нарушава преобладаващата до момента ритуална интимност (затвореност). За моминия „чеиз“, от страна на „годеника“, се изпращат доверени лица, които на „вражеска територия“ трябва да изпълнят тази важна задача успешно. Те биват подложени на най – различни изпитания от „момините“, като откупуването на движимото имущество, с което момичето допринася в новото семейство, при сключване на брак, е ключовият момент в този ритуал. При посрещането на завърналите се пратеници, цялата процесия трябва да бъде прочистена, като за целта всичко минава под червения пояс, опънат пред портите от родителите на момчето.

Вторият от споменатите два обредни момента, е свързан с изнасянето на „Кравая“, наричан още „Меденик“, сред селския „мегдан“, „кладенец“ или „чешма“. Преди да се опише отличителната същност в изпълнението на този ритуал, трябва да се очертаят разликите във външния вид на „сладката пита“, присъщи за всеки край на Сливенския регион. Като начало, групата от населените места в равнината трябва да се раздели на Източна и Западна, според което се определя и облика на „Кравая“. В тези от планината и източната част на полето, той има вид на „цяла пита“ или такава с дупка в средата, докато в западната част на равнината е като „вита баница“.

Същностната разлика в изпълнението на този обреден момент в Сливенския край, спрямо останалата част на страната, е неговата споделеност. Готовият „Кравай“ се изнася сред селото, където се раздава на всички присъстващи, като за целта дори се правят няколко „Меденика“. Тази съпричастност на цялото общество, към радостта от предстоящия празник, свързан с преломния момент в живота на младите, е един вид обединение на положителна сила в помощ на „годениците“, които вървят по пътя на прехода от една обществена група към друга. Това е един вид подкрепа, преди достигането на неговата върхова точка.

Вечерта преди „същинската сватба“, от „момини“ идват в дома на момчето, за да продадат неговата „сватбена риза“. Този обреден момент по Сливенско се нарича „Засевки“ и няма нищо общо със „сватбените хлябове“. В присъствието на „кръстниците“, които, въпреки че не им е вменена такава роля, в случая могат да се определят като „медиатори“, се прави нейното ритуално откупуване

на тази изключително важна за обичая вещь. Тук е на лице съпоставянето между „мъжкото“ и „женското“, като представител на първото е „годеникът“ или неговия баща, а на второто – някоя от близките до семейството на „годеницата“ жена. Победата на мъжката страна се увенчава с успешното откупуване на „ризата“, което е съпроводено с подобаващо празненство.

Макар в днешно време традицията да е много по – различна и значението на повечето от действията, във всеки един обичай, да са изгубили своя първоначален замисъл, все пак до нас са достигнали достатъчно сведения, за да може те да бъдат описани по начина, по който са битували в миналото, и по – дълбокия смисъл вложен някога в тях. Като пример на това твърдение, може да бъде разгледано „бръсненето на годеника“. Това е сватбен ритуал, който е познат навсякъде в страната, като в миналото, обредното бръснене е било от съществено значение за момчето. То е било първото в неговия живот, но по – важното е, че е олицетворявало края на неговото ергенство. Достатъчно показателен за значимостта на този обред е фактът, че той се е извършвал без значение дали момъкът има брада, която да се обръсне.

Що се отнася до „годеницата“, спрямо нея също се прави равнозначен ритуал, чрез който тя окончателно скъсва с моминството. Това са действията по приготвянето на нейната „невестинска прическа“, която в Сливенския край, след като сваля „булото“, се допълва от „невестинска шапка“. Самото „забулване“ е един от ключовите моменти в сватбата. Обредните лица, които участват в него са строго определени, като най – важните са „кръстниците“, „младоженците“, „зълвите“ и „деверът“. Същността му е изключително предпазваща, тъй като на „булката“ ѝ предстои да извърви заключителната част от пътя към това да стане пълноправен член на семейството. Това включва ритуалното „извеждане“ от момковия дом, „венчавката“, и най – накрая, официалното „посрещане“ на новото семейство от „свекър“ и „свекърва“.

Църковният обред, чрез който младите биват „венчани“, се явява връхната точка за тях, след която те биват наречени „младоженци“. В този надрелигиозен ритуал, дейно участие взимат кумовете, които се явяват духовните родители и наставници на младото семейство. Въпреки, че те не са кръвни роднини, този вид „роднинство“ е считан за също толкова важен, от където произлиза и

изключително голямата почит към „кръстниците“, която се определя като сляпа и безусловна. Нещо повече, кумът е призван да формира модела на новото семейство.

„Посрещането“ на „младоженците“ в техния дом е изключително тържествено. Още пред неговия праг, се извършват „обещания“ и „заклинания“, а действията които младите изпълняват на влизане в къщата, трябва да осигурят „пълнота“, „плодородие“ и „сладост“ в живота на новото семейство. След това идва ред на „сватбената трапеза“, около която се извършва обредното „даряване“. То е двупосочно, както от сватбарите към младоженците, така и обратно. Център на всичко това е „кръстникът“, който заема най – почетното място. Всички действия са насочени към удовлетворяване на желанията на този най – скъп гост на празненството. Самите младоженци „стоят диван“ в негово присъствие и изпълняват прищевките му. Когато кумът реши, че е настъпил моментът, дава своята „благословия“ (позволение) на младото семейство, да извършат най – важното свое задължение – половото сношение. Като резултат на това, се явява постигането на най – важната цел, а именно продължението на рода.

По време на „Първата брачна нощ“, се изпълняват редица обреди, които трябва да подсилят нейното успешно осъществяване. Преди всичко, за да има „чистота“ на плода, трябва да е на лице „чистотата“ на обредните лица, и най – вече на булката, която ще бъде носител на този плод, докато той порасте достатъчно, че да се появи на „бял свят“. След като това изискване е на лице, център на ритуалите става „плодородието“. Останалите в момкови сватбари, извършват редица свещенодействия, които се вярва, че ще допринесат за постигане на желаното оплождане.

Когато булката „излезе честна“, тази „сладка“ вест трябва да бъде споделена (съобщена), както с нейните кръвни родители (семейството на невестата), така и с нейните духовни такива („кръстниците“). За целта, от страната на младоженеца, се изпраща група от опитни хора, които ще успеят да изпълнят безпроблемно поставената им важна задача. Това са т. нар. „ракиджи“, които трябва да занесат „сладка ракия“ израз на щастливия завършек на сватбената драма.

V. СЛЕДСВАТЪБЕНИ ОБРЕДНИ ПРАКТИКИ

След всеки „*край*“, винаги идва „*новото начало*“. Младоженците вече официално са част от обществената група на „*женените*“, и като такива, освен правата на възрастните, семейни хора, те трябва да споделят и техните отговорности. Това в по – голяма степен се отразява на „*невестата*“, която до този момент е била гостенка, но след сватбата става пълноправен член на това семейство, и като такъв, трябва да сподели техните задължения. Обредите, които се определят като „*следсватбени*“ имат за цел най – вече да приобщат булката към къщната работа. Това става посредством някои ритуали, свързани с различни трудови процеси като метене на двора и носене на вода, които протичат под формата на закачка. Също така от момините роднини идват да я „*канят*“, като това може да се приеме за един вид морална подкрепа от познати близки хора, дошли да я заявят в момковия дом, който за нея е все още чуждо място. Друг съществен обреден момент от „*следсватбените*“, са т. нар. „*повранки*“, които се делят на „*големи*“ – в бащиния дом на невестата, и „*малки*“ – в дома на „*кръстниците*“. При посещението на момината родна къща, булката за пръв път вижда своите родители, след като официално е станала част от друго семейство, което преди това не ѝ е позволено. Посещението при кумовете, се свързва с даването на прошка от тяхна страна и край на „*говеенето*“ пред тях. Тази традиция, булката спазва стриктно и спрямо родителите на младоженеца, което е израз на уважение и почит към нейните „*нови родители*“ – „*кръстници*“, „*свекър*“ и „*свекърва*“.

Изводи от научния труд

Изпълнението на всеки един от сватбените обреди в Сливенския край, съчетава в себе си няколко взаимно допълващи се съставни части. Това са ритуалните действия, използваните реквизити, наричанията, песните, музиката и танците. Всичко това е в пълно равновесие, като в някои моменти надделява едно, а в други друго. В текста на дисертацията, са описани някои от танцовите практики, които са част от сватбените обреди в Сливенско. В изводната част на настоящия научен труд те ще бъдат очертани и систематизирани, а направените твърдения, онагледени с примери от тях.

Като цяло, проявлението на танца в „Сватбата“ може да се разгледа в две основни направления, които имат различно предназначение, но са еднакво важна част от същността на обичая. Това са обредните танци и тези с чисто развлекателна цел.

Според Анна Илиева, обредният танц е един от „*основните носители на осветяващата, прочистващата функция*“, като се дели на два вида – единият вид е свързан с „*обхождане и обграждане*“, а другия с „*обредно придвижване*“, което тя нарича още и „*сакрално ходене*“. [Илиева, 1981, с. 59] В сватбените танцови практики от Сливенско има няколко примера, свързани с „*обхождане и обграждане с танц*“. Разглеждайки обичая, за първи път, такава практика се наблюдава при изгрев слънце в събота, когато „*зълвите*“ играят хоро около боклука, на върха на който е сложен „*Байракът*“. След това „*деверът*“ го откупува и отново повежда хоро, вече със „*сватбеното знаме в ръка*“. Друг пример за този тип обреден танц е изпълнението на хорá около „*чеиза*“ по време на гошавката в моминия дом (с. Ковачите). В с. Бяла, „*годениците*“ обикалят с „*ръченица*“ около каруцата с „*чеиза*“, за да си го откупят от сватбарите. В своя труд за с. Горно Александрово, Митко Койчев описва танцова практика, при която по време на „*забулването*“, „*свекърът*“ и „*свекървата*“ играят „*старчешка ръченица*“, с която обикалят „*булката*“, а присъстващите ги пръскат с брашно „*за берекет*“. [Койчев, 2012 стр. 196] След „*разбулването*“ на булката, на земята се слага „*бакърче*“ пълно с вино и дребни монети, около което „*деверът*“ с „*Байрака*“ в ръка повежда хоро, на което се налавят невестата, младоженецът и др. Последният момент от сватбата, в който има „*обграждане с танц*“ е „*Първата брачна нощ*“. След като се разбере,

че „смахата е излязла честна“, сватбарите горят старите дрехи на момковите родители, като накрая на този прочистващ ритуал, „свекрът“ повежда хоро около огъня.

Вторият вид „обредна танцова дейност“, е свързана с „обредното придвижване“. То се отнася за всички важни преминавания от едно обредно пространство в друго, които в Сливенския регион, се извършват предимно с игра на „ръченица“, която по този край се нарича още „чепница“ и „чепаница“. След внимателното анализиране на сведенията от проучването на областта, танцовите практики, свързани с придвижването по време на обичая „Сватба“, могат да се обособят в три групи, спрямо това каква е тяхната формата.

При населените места от планината „ръченицата“ се изпълнява във варианта „по саме“. Танцуващите се придвижват в група, макар да не са хванати един за друг. Деверите и зълвите водят тази процесия, а „същия девер“ носи „байрака“. Той разбира се го включва в играта си, доколкото е възможно, без да се нарушава тяхното единство. Останалите използват ръцете си в танца, според своето умение за това. Някои от изпълнителите ги държат на кръста, други ги вдигат високо над главата си и ги люлеят в дясно и ляво. Също така може да ги пуснат покрай тялото, движейки ги назад – напред. Това зависи от майсторството на изпълнителите, и способностите им за импровизация.

При населените места от полето, „сватбарите“ се придвижват чрез „наловена ръченица“, която се среща в две разновидности. В западната част на равнината, танцуващите се придвижват хванати за ръце в редици **един до друг**, или както казват информаторите – „на синджир“ (с. Селиминово, с. Гавраилово, с. Крушаре, с. Ковачите и др.), „на прът“ (с. Чокоба). При този хват, ръцете може да са свити в лактите и да отреагират в ритъм или да са спуснати долу, и да се движат свободно напред и назад.

Това, за което пише Митко Койчев е вторият вариант на този тип „ръченица“, при който изпълнителите са заловени **един зад друг** – „на верига“, (с. Жельо Войвода, с. Камен), „на буенек“ (с. Тополчане, с. Глушник, с. Горно Александрово). Този вид танцова форма, се среща предимно в населените места от източната част на полето. Нейна отличаваща особеност е, че както при „водените хора“, и тук има ясно обособен водач – „деверът“, който държи „байрака“ или

„*пешир*“. Изпълнителите използват както хват „*за ръце*“, така и хват „*на пояс*“.

Тази танцова форма, се използва и при още една танцова практика, свързана с предвижването по време на сватбата. При нея, основното танцово движение, което се използва за „*обредно предвижване*“ е „*буенек*“. Той се изпълнява в две разновидности, като в гр. Кермен е в неговия всепознат вид, а в източната част на Сливенския регион (с. Тополчане, с. Глушник, с. Жельо войвода), той има своя разновидност. „*Буенекът*“, традиционно се танцува само при изнасянето на „*Кравая*“ сред селския мегдан, като вместо „*Байрак*“ или „*пешир*“, девера държи в ръка „*сладката пита*“.

По време на този обреден момент, се изпълняват и най – много хорá с чисто развлекателна цел, които са освободени от обредно предназначение. Това са хорáта с по – сложна танцова лексика, които са раздвижени пространствено и имат разнообразие в темпово отношение. Те се изпълняват на развити инструментални мелодии, като една част от тях са смесени (мъже и жени танцуват заедно), а друга са изцяло мъжки хорá. Целта и на едните, и на другите е естетическа, като изпълнителите се стремят да достигнат до изящество на движенията и високо танцово майсторство. При първите, танцуващите са заловени „*за ръце*“, което освобождава цялостното движение на тялото. Това са хорáта: „*Боалийската*“ от с. Глушник, „*Лявата*“ от с. Жельо Войвода, „*Крива ръченица*“ от с. Селиминово, „*Дюлгерската*“ от с. Гавраилово и др. При вторите, се използва старинният хват „*на пояс*“, като танцът е изграден „*върху темата*“ на *Правото хоро или Трите пъти*“ [Илиева, 1981, с. 62], а смяната на фигурите се извършва, чрез т.нар. „*команди*“, които са изключително присъщи за Сливенския край. Той е по – слабо раздвижен в пространството, тъй като сложността на движенията не позволява голямо предвижване, затова повечето от тях се изпълняват на място. Танцови образци от този тип, на основата на „*Право хоро*“ се нарича „*Мъжкото*“ или „*Мъжко хоро*“, и се среща почти навсякъде в Сливенския регион – с. Жельо Войвода, с. Крушаре, с. Селиминово и т.н., докато тези на основата на „*Трите пъти*“ се срещат значително по – рядко. По време на своето теренно изследване, срещнах такива само в гр. Кермен и с. Селиминово.

Соловото изпълнение на „*чепницата*“, се среща като танцова практика и в някои обреди. Там тя може да се разгледа като изразно

средство, чрез което вътрешните чувства и преживявания намират своето външно проявление. Такъв тип танцова практика, се изпълнява при обредния момент, свързан с „чеиза“. „Момковите“, в с. Ковачите, танцуват ръченица за всяка част от него, като в един момент танцът се превръща в надиграване между сватове от двата рода. Около кума също са съсредоточени такъв вид танцови действия. Сватбарите „чепат“ пред „кръстника“, когато и където каже, но най – вече на „сватбената трапеза“, когато той трябва да откупи „Елхата“. В с. Божевци, определен за целта близък човек, „дарява“ сватбарите от името на младоженците, като през цялото време танцува „ръченица“.

Трябва да се спомене и „обредното хоро“, по време на което се даруват сватбарите в с. Тополчане. То обаче е от рода на „Правите хора“. Още една интересна танцова практика от това село е изпълнението на „Джиновската“ от „ракиджииите“ пред кума, по време на „сладката ракия“ срещу понеделник (Дочка Кондева). Тя се среща и в с. Самуилово (Кръстьо Дончев).

Важна част от сватбата са театралните игри, които се изпълняват по време на „Първата брачна нощ“. Сюжетите и участващите в тях образи, които са плод на колективното творческо съзнание у народа, имат изключително висока художествена стойност. Чрез тях се пресъздават най – различни сцени, предимно свързани с „половия акт“, който е централна тема в този обреден момент. Това са „циганки – продавачки“, „Мечкадарин с мечка“, и най – вече „обредната борба“ между „свекъра“ и „свекървата“.

Като заключение на всичко написано до тук, смятам, че настоящият научен труд има няколко отличаващи го достойнства. Най – напред е цялостното описание на обичая „Сватба“ и начинът, по който е битувал той в Сливенско. До този момент са описвани само някои негови обреди, но такава цялостно и обстойно описание на всички ритуали и участващите в тях обредни лица, реквизити, песни и танцови практики не е съществувало. То е на базата предимно на сведения, получени в разговори с хора от изследваните над двадесет населени места в Сливенския регион, които са допълнени от книги на родолюбиви българи, писали за своите родни места. Всичко това е съпоставено и с научни разработки на специалисти в тази област, за да има настоящият текст възможно най – голяма пълнота и достоверност.

За първи път се обръща специално внимание на танцовите практики, които са част от обичая, като някои от тях са обстойно разгледани и описани. Ясно са очертани различията в изпълнението на обредните моменти от сватбата в Сливенския край, от тези в другите райони. Най – същественият пример за последните две твърдения е изнасянето на „*Кравая*“ сред селския мегдан в събота, преди „*същинската сватба*“. Това е най – отличителният момент, който е присъщ само за тази област, а „*хората*“ които го съпътстват, са изключителни танцови образци. Не случайно, в текста на дисертацията са описани най – много от танците, изпълнявани по време на този обред. Също така, театралните игри от „*Първата брачна нощ*“ и „*ингелите*“, които се правят както от кума, така и по време на „*сладката ракия*“ са пример, за народния творчески гений, който е достигнал изключителни художествени висоти. Описаният в текста начин, по който те се изпълняват в Сливенския регион, не се среща никъде другаде.

Считам, че поставените в началото на дисертацията задачи, могат да се определят като успешно изпълнени. Чрез описанието на обичая „Сватба“ от Сливенския край, и съпътстващите го танцови практики и обреди, ще бъдат съхранени изворни образци на нематериалното културно наследство на България, и в частност на Сливенския регион, което е и целта на настоящия научен труд.

Приноси на дисертацията

1. Това е първото цялостно научно изследване на обичая Сватба от Сливенския край.
2. Ясно се открояват различията в изпълнението на присъщите за сватбата от Сливенския край обредни моменти спрямо другите области на страната.
3. Изследваните населени места от Сливенския регион, са събрани в три отделни групи, които помежду си имат същностни различия в изпълнението на някои обредни практики, хора и игри, като това е съпоставено и подробно описано.
4. Част от хората и игрите в дисертацията се описват за първи път, като се разглежда символиката на танцовите движения и се доказва взаимовръзката между обреда и танца.
5. Настоящият труд съдържа важна и полезна информация, чийто принос може да се изведе и извън научните среди, като по този начин допринесе за съхранението и разпространението на българското народознание.
6. Настоящият труд и описаните в него обредни практики, хора и игри са добра основа, върху която може да бъдат изградени бъдещи сценични танцови произведения.

Библиография

1. Абрашев, Георги, Български народни танци, София, 1957 г.
2. Абрашев, Георги, Въпроси на хореографската теория, София, 1989 г.
3. Абрашев, Георги, Композиции и форми на танца, София, 2001 г.
4. Андонов, Антон, Сватбени игри и хора от Ямболско, Пловдив, 2014 г.
5. Арнаудов, Михаил, Български празнични обичаи, Войнишка библиотека, София, 1918 г.
6. Арнаудов, Михаил, Студии върху българските обреди и легенди, т. I, София 1971 г.
7. Арнаудов, Михаил, Очерци по българския фолклор, т. II, София 1996 г.
8. Атанасов, Атанас, Из миналото на село Тича Далечно и по-близко, Котел, 2005 г.
9. Братоева, Маргарита, Екзерсис на основата на българския народен танц, Благоевград, 2023 г.
10. Вакарелски, Христо, Етнография на България, Наука и изкуство, София, 1974 г.
11. Вакарелски, Христо, Сватбената песен. Местата и службата ѝ в сватбения обред, София, 1939 г.
12. Вакарелски, Христо, Народната сватба, В: Български народно творчество, 5, София, 1962 г.
13. Вакарелски, Христо, Забулване на невеста, Известия на българското географско дружество, III, София, 1935 г.
14. Вакарелски, Христо, Първите сватове у българите, сп. Българска реч, III, 1928 г.
15. Велева, Мария, Български народни носии, БАН, София, 1979 г.
16. Велемирова, Гергана, В ритъма на сърцето, живот в магията на родния танц, Балтика, 2002 г.
17. Влайков, Светлозар, Книга на символите, Фабер, 2003 г.
18. Въгларов, Стефан, Български народни хора, София, 1976 г.
19. Георгиева, Иваничка, Етнографско единство на сватбата у българите, - В: Етногенезис и културно наследство на българския народ, София, 1993 г.

20. Гура, Александър, Първата брачна нощ в славянския сватбен обред, Български фолклор, 1, София, 1990 г.
21. Граматикова, Кети, Самуилово – духовна култура и фолклор, Милосърдие, 2018 г.
22. Григоров, Бисер, Българските народни танци като форма на анимация, НСА Прес, София, 2015 г.
23. Григоров, Бисер, Кратка история на българската фолклорна хореография, Росна китка, София, 2008 г.
24. Демирев, Владимир, Иванова, Радост, Фолклорната традиция на Сливенския край, БАН, София, 1989 г.
25. Дженов, Кирил, Български сценични танци, Наука и изкуство, София, 1968 г.
26. Дженов, Кирил, Харалампиев, Кирил, Издирване и записване на народните танци, Наука и изкуство, София, 1956 г.
27. Дженов, Кирил, Кючуков, Тошко, Харалампиев, Кирил, Захариев, Петър, Терминология на българската хореография, Наука и изкуство, София, 1956 г.
28. Дженов, Кирил, Харалампиев, Кирил, Теория за строежа и движенията в българската народна хореография, София, 1965 г.
29. Дженева, Даниела, Обичаи с обредни хора и игри в народния календар, Хабилизационен труд, Пловдив, 1998 г.
30. Джуджев, Стоян, Българска народна хореография, Наука и изкуство, София, 1945 г.
31. Джуджев, Стоян, Теория на българската народна музика, Наука и изкуство, София, 1954 г.
32. Дикова, Маргарита, Български народни танци, Наука и изкуство, София, 1961 г.
33. Енев, Димо, Драматургичната действеност – основен подход в изграждането на танцовата форма в творчеството на проф. Кирил Дженов, Пловдив, 2021 г.
34. Енев, Димо, Дисертационен труд на тема: Непознатият Еркеч – пътят от младежката задявка до сватбата, Пловдив, 2017 г.
35. Енциклопедия на българската музикална култура, БАН, София, 1967 г.
36. Етнография на България, БАН, София, 1980 г.
37. Етнографски проблеми на народната духовна култура, БАН, София, 1989 г.

38. Живков, Тодор, Фолклор и съвременост, София, 1981 г.
39. Живков, Тодор, Обреди и обреден фолклор, София, 1981 г.
40. Живков, Тодор, Фолклорът като художествена култура – Известия на етнографския институт с музей, 16, София, 1974 г.
41. Живков, Тодор, Народ и песен, София, 1977 г.
42. Живков, Тодор, За театралния характер на фолклорната обредност, Български фолклор, 4, 1982 г.
43. Живкова, Ваня, Първо венчило, София, 2012 г.
44. Иванова, Радост, Единство на семейната обредност, В: Обреди и обреден фолклор, БАН, София, 1981 г.
45. Иванова, Радост, Епос, обред, мит, Д. Маринов, София, 1995 г.
46. Иванова, Радост, Българската фолклорна сватба, София, 1984 г.
47. Иванова, Радост, За художествения плач в българската народна сватба, София, 1976 г.
48. Иванова, Радост, Живков, Тодор, Българските обреди, София, 1981 г.
49. Илиева, Анна, Народни танци от Средногорието, София, 1978 г.
50. Илиева, Анна, Тумангелов, Борис, Обредни хора и игри, сп. Танцово изкуство, София 1982 г.
51. Илиева, Анна, Български народни танци и тяхната музика, В: Българско музикознание, т. I, София, 1971 г.
52. Илиева, Анна, Българският танцов фолклор в постановките на държавните ансамбли за народни песни и танци, сп. Български фолклор, кн. 3, София, 1987 г.
53. Илиева, Анна, Исторически пластове в танцовия фолклор на Сливенски окръг, Български фолклор, 3, 1981 г.
54. Илиева, Анна, Жива връзка с колективите за автентичен фолклор и съдбата на фолклорната култура, Художествена самодейност, София, 1, 1981 г.
55. Илиева, Анна, Фолклорни хора от Сливенско и Ямболско, сп. Танцово изкуство, София, 1984 г.
56. Илиева, Анна, Български женски обреден танц, Дисертация, София, 1991 г.
57. Илиева, Димка, Най – ръкоделният град, ИК Жажда, Сливен, 2016г.

58. Йорданов, Стефан, Обработката на българските народни танци като основа за сценичното им претворяване, Издава АМТИИ Проф. Асен Диамандиев, Пловдив, 2019г.
59. Калчева, Благвеста, Разбиранията за смъртта при власите в някои обичаи от селища в Северозападна България, Издава АМТИИ Проф. Асен Диамандиев, Пловдив, 2015 г.
60. Кауфман, Николай, Българската сватбена песен, София, 1976 г.
61. Кацарова, Райна, Български танцов фолклор, Наука и изкуство, София, 1955 г.
62. Кацарова, Райна, Народни хора и игри от село Хлеvene, Ловешко, В: Известия на Института за музика, 2 – 3, София, 1955 г.
63. Кацарова, Райна, Дженов, Кирил, Български народни танци, София, 1958 г.
64. Кацарова, Райна, Научни приноси в народната ни хореография и обичаи, София, 12, 1967 г.
65. Кацарова, Райна, Музика, танци, драматично и театрално творчество, М: Етнография на България, т.3, София, 1985 г.
66. Кондузов, Тончо, Ичера, Финик- Веселин Ганев, Сливен, 1966 г.
67. Койчев, Митко, История на Горно Александрово, ИК Жажда, Сливен, 2012 г.
68. Кочева, Катя, Фолклорни елементи в съвременната българска хореография, Пазарджик, 2001 г
69. Кърджива, Мария, Творческият процес в хореографското изкуство на фолклорна основа (монография), Унив. Издателство Весело „Ч. Храбър“, Варна, 2015 г.
70. Кърджева, Малия, Петър Ангелов – живот с душата на танца, Унив. Издателство Весело „Ч. Храбър“, Варна, 2015г.
71. Кърджева, Мария, Приноси към проучването на историческото и фолклорното наследство на Съртовската етнографска група, Варна, 2022 г.
72. Маринов, Димитър, Българско обичайно право, Академично издателство Марин Дринов, София, 1995 г..
73. Маринов, Димитър, Народна вяра и религиозни народни обичаи, БАН, София, 1994 г.
74. Маринов, Димитър, Жива старина, Русе, 1892 г.

75. Милушева, Анелия, Думам ти, шерко, Български празници и обичаи, ИК Ракета, София, 2020 г.
76. Моравенова, Рослана, Драматургични похвати за създаване на фолклорно танцово произведение, Колор принт БГ, Пловдив, 2018 г.
77. Моравенова, Рослана, Форми на танци в спектакли на българска народна основа, Колор принт, Пловдив, 2019 г.
78. Ников, Николай, Празниците на българите, София, 2010 г.
79. Ников, Николай, Фолклорът на сцена, ИК Тип – топ прес, 2020 г.
80. Огнянова, Елена, Традиции и празници в България, ИК Коралов и сие, София, 2003 г.
81. Парламов, Иван, Хореомайсторът, или танцът е преживяване, Пловдив, 1992 г.
82. Пролетта в празничния обреден календар: Традицията и модерност, Сборник с доклади от научна конференция, София, 17 – 18 април 2019 г.
83. Петров, Красимир, Български народни танци от Тракия, София, 1995 г.
84. Петров, Красимир, Български народни танци от Северозападни и Средна северна България, Просвета, София, 1993 г.
85. Петров, Красимир, Български народни танци от Средна западна България, ИК Славена, Варна, 2004 г.
86. Петров, Красимир, Български народни танци от Североизточна България (Добруджа), Просвета, София, 1993 г.
87. Петров, Красимир, Български народни танци от Югозападна България (Пирин), ИК Славена, Варна, 2008 г.
88. Радев, Ради, Ах тия шопи, София, 2003 г.
89. Рашкова, Наталия, Фолклорната музикална култура, БАН, София, 2002 г.
90. Рашкова, Наталия, Годишник на регионален исторически музей Сливен, ИК Жажда, Сливен, 2008 г.
91. Старева, Лилия, Български светци и празници, Труд, 2005 г.
92. Стефанов, Минко, Страници от историята на село Калояново Сливенска област, ИК Обнова, 2020 г.
93. Стоянов, С. А., Стара река, Пловдив, 1975 г.

94. Табаков, Симеон, История на град Сливен, ИК Барака, София, 2018 г.
95. Тенев, Иван, Седларево, ИК Обнова, Сливен, 2011 г.
96. Янева, Анелия, Архитектонични принципи на хореографската режисура в балетното изкуство, 2020г.

Публикации и доклади по темата на дисертационния труд

1. Петков, Мартин, Характерни обреди, игри и хора в сватбения неделен ден от Сливенския край, e-Journal VFU – Варна: Варненски свободен университет, Раздел „Изкуства и Дизайн“, бр.13/2020, ISSN 1313-7514

<https://ejournal.vfu.bg/bg/izkustva.html>

<https://ejournal.vfu.bg/pdfs/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F%20%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%20%D0%9F%D0%B5%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2.pdf>

2. Петков, Мартин, Обредни практики в сватбения обичай „Кравай“ от Сливенско, Наука, образование и иновации в областта на изкуството, второ издание, 2019, Пловдив, стр. 340 – 347

<https://www.artacademyplovdiv.com/amtii/Konferencii/MNK%20Nauka%20obrazovanie%20inovacii%202019.pdf>

3. Петков, Мартин, „Благата ракия“ – още един начин да се съобщи, че булката е „честна“, Пролетта в празничния обреден календар: традиция и модерност, 2019, София, стр. 203 – 209

<https://www.balkan-history.com/wp-content/uploads/2020/04/Spring-in-the-Festal-Ritual-Calendar-2019.pdf>